

Descrierea CIP a Bibliotecii Naționale a României

LESENCIUC, ADRIAN

Critica de direcție / Adrian LESENCIUC

Iași: Junimea, 2021

ISBN 978-973-37-2486-5

Vol. 1: Analiză vectorială - 2021. - ISBN 978-973-37-2487-2
821.135.1.09

Redactor: *Frăguța ZAHARIA*

Tehnoredactor: *Cezar BACIU*

Coperta I: fragment din *Pomul vieții*,
lucrare a artistei *Victoria ȚĂROI* (Brașov)

Editura JUNIMEA,
Bulevardul Carol I
Parcul Copou, Iași

Tel.: 0232 410 427

C. P. 85, Oficiul Poștal nr. 1

e-mail: edjunimea@gmail.com

revistascriptor@gmail.com

Vă invităm să vizitați site-ul nostru,
la adresa www.editurajunimea.ro
(unde puteți comanda oricare dintre titluri,
beneficiind de reduceri),
precum și pagina de facebook a editurii Junimea.
Editura Junimea este acreditată CNCSIS 97 / 2012

Editura **Junimea** și revista **Scriptor**
sunt membre ale **Asociației Revistelor,**
Imprimeriilor și Editurilor Literare (A.R.I.E.L.),
asociație cu statut juridic, recunoscută de **Ministerul Culturii**

Contravaloarea timbrului literar
se depune în contul Uniunii Scriitorilor din România

© Adrian LESENCIUC
© Editura JUNIMEA, IAȘI – ROMÂNIA

Adrian LESENCIUC

Critica de direcție

Volumul I

Analiză vectorială

Editura Junimea

Iași – 2021

- Vlad, Ioan. (1996). *Brașovul și Marea Unire*. Brașov: Editura „Dacia Europa Nova”.
- Vulcănescu, Mircea. (2009). *Dimensiunea Românească a Existenței*. Ediția a V-a. Cluj-Napoca: Eikon.
- Watt, Ian. (1957). *The Rise of the Novel: Studies in Defoe, Richardson and Fielding*. Londra: Chatto & Windus.
- Wellek, René. (1946). „Six Types of Literary History”, în *English Institute Essays*. New York: Columbia University Press. pp. 107-126.
- Wellek, René. (1973). „The Fall of Literary History”, în Reinhart Koselleck & Wolf-Dieter Sempel (coord.), *Geschichte – Ereignis und Erzählung*. München: Wilhelm Fink.
- Xenopol, A.D. (1998). *Teoria lui Rösler. Studii asupra stăruinței Românilor în Dacia Traiană*. București: Editura Albatros.
- Xenopol, A.D. [1871] (1998). Studii asupra stării noastre actuale. În Mihai-Ștefan Ceaușu (ed.), *Xenopoliana. Buletinul Fundației Academice „A.D. Xenopol”*. Tomul VI, 1-2, *Modernizarea în spațiul românesc*. 221-229.

SUMAR

La ce bun analiza vectorială într-un spațiu literar care n-are conștiința direcției?5

I. Origine

Brașovul, orașul <i>operei prima</i>	13
Răspândirea rizomatică a limbii române literare. De la Gutenberg la Zuckerberg	35
Brașovul și <i>Generația Unirii</i>	46
Brașovul într-o altfel de lumină a centralității. Traseele lui Mihail Sebastian sau Lepădarea de „diavolul de amiază”	72

II. Direcție și sens

„Exagerarea unui adevăr” sau „exagerarea unei exagerațiuni”? ...	89
Cultura română, între drumul propriu și „imitațiune”	109
Închidere și deschidere la români: închiderea care se deschide	136
Calea europeană, corolar al deschiderii culturale românești ...	160
Dincolo de postmodernitate. Critica în orizontul noii paradigme	177
Rolul romanului în configurarea generațiilor literare	185
Canonul literar, mereu în actualitate	191
Critica literară, între adevărurile culturii și cele ale generațiilor. O lecție junimistă uitată	203

- III. **Traslație de vectori**

Ultimul critic de direcție?.....	211
Sfârșitul istoriei literare?.....	224
Veacul de singurătate al scriitorului.....	235
<i>Bibliografie</i>	247

În colecția *Efigii*
au apărut, alfabetic, 2015-2021:

- **Nicolae BALTĂ**, *Labirintul interpretării*
- **Emil BRUMARU**, *80 de nimfe-ntr-un dulap*
Ediție de **Bogdan Crețu**
- **Marian-Victor BUCIU**, *Basarab Nicolescu: revoluția transdisciplinară*
- **Ioan BUDUCA**, *Eseuri de antroposofie*
- **Alexandru BURLACU** (Chișinău), *Poeții și trandafirul*
(*Generația „ochiului al treilea”*)
- *Magistrul din viața noastră: Maria CARPOV*
(Coordonatoare – **Felicia DUMAS, Simina MASTACAN**)
- **Maria CHEȚAN**, *Ștefan Aug. Doinaș – Ipostaze ale operei:*
evocări, proză, teatru, aforisme
- **Livia CIUPERCĂ**, *Paul Bujor. Documentar biografic*
- **Mircea V. CIOBANU** (Chișinău), *Căderile în realitate ale criticului*
- **Carmen-Ecaterina CIOBĂCĂ**, *Lucian Blaga et ses versions*
en français: figures de style et traduction
- **Theodor CODREANU** în *imaginarul criticii*.
Ediție coordonată de **Lina Codreanu**
- **Nina CORCINSCHI** (Chișinău), *Cărțile care mă iubesc*
- **Livia COTORCEA**, *Căutând desăvârșirea*
- **George COȘBUC**, *Întrebări despre Dumnezeu*
- **Codrin-Liviu CUȚITARU**, *Studii de anglistică și americanistică*
- **Mircea A. DIACONU**, *Metacritice*
- **Daniel DIMITRIU**, *Bacovia și Bacovia*
- **Gellu DORIAN**, *Cititorul de poezie. Debuturi 2008-2017*
- **Felicia DUMAS, Simina MASTACAN**, *Magistrul din viața noastră:*
Maria Carпов
- **Ion FERCU**, *Prin subteranele dostoevskiene*
- **Silvian FLOAREA**, *George Banu. Portret într-o galerie de artă*
- **Liliana-Cora FOȘALĂU**, *Baudelaire. Poésie, poète,*
poétique entre Romantisme et Modernité
- **Aliona GRATI** (Chișinău), *Cronici în rețea: metaliteratura.net*

LBRIS

We know
books

I. Origine

Braşovul, oraşul *operei prima*

Despre începuturile unei literaturi nu se poate vorbi dacă nu sunt luate în discuție mai întâi premisele favorabile ale așezării ei în limbă. În fond, nici ogorul literaturii engleze nu ar fi putut hrăni opera ilustrului Shakespeare fără o desțelenire prealabilă. Privind istoria ca închegându-se temporal și spațial în jurul unor nuclee dense de fapte, istoria literaturii române nu poate exclude din aceste nuclee un loc potențator, care a alimentat primatul în diverse sectoare, conectate direct sau indirect la fluxul principal al producerii literaturii române: Braşovul. Să începem, spre a pune în valoare aura deja proiectată de oraş al *operei prima*, de la istoria tiparului românesc, care se încheagă în jurul amintitului centru de gravitate.

Tipografi braşoveni în epoca incunabilelor. Istoria tiparului acordă primat editorial lui Johannes Gensfleisch, rămas cunoscut drept Gutenberg. De fapt, Gutenberg nu inventase tiparul, ci caracterele mobile și presa de tipar, care, la rândul lor, sunt disputate ca primat de Laurens Janszoon Coster din Țările de Jos, sau de Panfilo Castaldi din Italia. În afara Europei, tipăriturile chineze din secolele IX-XI d.Hr. sunt cu mult premergătoare aventurii literare a jumătății secolului al XV-lea european, marcat definitiv de amprenta Gutenberg. Dacă mai luăm în calcul și tiparul tabelar fix din Japonia anulului 770 sau imprimarea prin ștanțarea hârtiei, utilizată în Orientul Îndepărtat poate chiar dinaintea

inventării caracterelor, constatăm că și în această poveste, a istoriei tiparului, primatul european învinge din rațiuni ideologice. În raport cu ceea ce urma să se numească „revoluția lui Gutenberg”, coagularea istoriei se produce în jurul unui nucleu dens, cu semnificații majore în viața socială a vremii: răspândirea cunoașterii prin cărți, realizate printr-o formă mult mai facilă de multiplicare decât în cazul copierii manuscriselor.

Gutenberg tipărește în 1445 prima lucrare, *Judecata de apoi*, urmată de *Cartea Sibilelor* (ambele cu forme rudimentare ale caracterelor tipografice) și ulterior *Biblia*, cunoscută drept „Biblia cu 42 de rânduri”, într-un tiraj de 200 de exemplare¹. Începând din acel an, 1445, apar numeroase tipografii mobile în Europa Occidentală și se publică numeroase lucrări cunoscute, până în 1500, sub numele de *incunabule*. Incunabulele sunt tipărituri fără foaie de titlu, fără numerotarea paginilor, cu ilustrații realizate pe cale naturală, monocolor cel mai adesea, în puține situații bicolor. Una dintre personalitățile artistice de prim rang ale epocii, pictorul și gravorul Albrecht Dürer, este și cel care introduce pentru prima dată ilustrația tipografică, în plină perioadă a incunabulelor. Această etapă, 1445-1500, deși derulată în vestul mai mult sau mai puțin îndepărtat al Țărilor Române, nu se desfășoară excluzându-ne. Pe de o parte, Țările Române sunt un spațiu la care se referă multe incunabule, printre care și un *bestseller* al epocii, *Dracula Wayda*², povestiri germane despre voievodul Vlad Țepeș relatând actele de cruzime ale acestuia împotriva negustorilor sași din Brașov, publicat în șase ediții între 1480-1500. Pe de altă parte, „deși în perioada

¹ Pentru care sacrifică nu mai puțin de 5.000 de viței, semnaleză Vasile Oltean în *Istoria tiparului brașovean*, volumul I, Iași, Editura TipoMoldova, 2009, lucrare prefațată de acad. Alexandru Surdu.

² În original, *Von dem Dracole Wayda, dem großen Tyrannen*, v. ediția mai târzie, din 1521, disponibilă în format digital.

incunabulelor români nu aveau tipar, mulți meșteri apar menționați în tipografia străine”¹: Toma din Transilvania (Thomas Septemcastrensis) la Mantova, Bernard Secuiul la Napoli, Georgius din Sebeș (Captivus Septemcastrensis sau Frater Georgius) la Roma, Pelbartus din Timișoara la Nürnberg etc. Majoritatea meșterilor transilvăneni menționați în principalele centre tipografice ale Europei Apusene sunt brașoveni: întâlnim mențiuni privitoare la un Martin Bârsanul (Martinus Burciensis) din Codlea la Brno/ Brünn, un Andrei Corbul (Andreas Corvus Burciensis) din Țara Bârsei apare menționat într-o incunabulă venețiană, Ioan Francisc din Brașov la Modena, iar xilografuror Lucius din Brașov e amintit în mai multe centre tipografice. Această realitate a emergenței meșteșugului tipăririi în Brașov avea să determine specialiștii să poziționeze corect locul orașului și regiunii adiacente în istoria scrierii:

Numele lucrătorilor tipografi de incunabule din Transilvania, amintiți, cât și studiul însemnărilor de pe exemplarele din bibliotecile noastre, dovedesc un interes mai largit pentru imprimările secolului al XV-lea în această veche regiune a Transilvaniei, numită „Țara Bârsei”, după care urmează Sibiul și apoi Clujul².

Macarie sau Martin Bârsanul? Primele tipărituri românești în slavonă. Începuturile tiparului românesc sunt legate de călugărul Macarie, despre a cărui origine sârbă, muntenegreană, bulgară sau grecească s-a discutat mult, inclusiv în lucrări canonice de istorie a literaturii române³, dar

¹ Vasile Oltean, *op. cit.*, p. 15.

² Dan Simonescu și Gheorghe Buluța, *Pagini din istoria cărții românești*, București, Editura Ion Creangă, 1981, p. 22.

³ În *Istoria literaturii române*, vol. I, publicată sub auspiciile Academiei Române, mențiunea privitoare la călugărul Macarie este fără echi-voc: „Meșterul tipograf Macarie din Muntenegru, care învățase arta

despre care arhimandritul Veniamin Micle afirmă cu argumente că e român, brașovean, nimeni altul decât menționatul tipograf Martin Bârsanul din Codlea¹. Macarie tipărește,

tipografiei la Veneția și tipărise câteva cărți în limba slavonă de redacție sârbească la Cetinje, a fost adus de voievodul Radu cel Mare (1495-1508) în Țara Românească, unde a tipărit în 1508 prima carte ieșită de sub teascurile tipografice pe teritoriul nostru, un *Liturghier* în limba slavonă bulgară. *Liturghierul* a fost urmat, în aceeași tipografie și prin activitatea aceluiași meșter, de încă două cărți, de asemenea în limba slavonă: *Octoiul*, cartea cântărilor bisericesti (1510), și *Evanghelia* (1512)", v. Al Rosetti (coord.), *Istoria literaturii române*, vol. I, *Folclorul. Literatura română în perioada feudală (1400-1780)*, ediția a II-a revăzută, Editura Academiei Republicii Socialiste România, 1970, pp. 245-246. Acest parcurs al tipografului Macarie se bazează pe presupunerile lui Virgil Molin (v. V. Molin și D. Simonescu, „Tipăriturile ieromonahului Macarie pentru Țara Românească”, în *Biserica ortodoxă română*, nr.10-11/1958, pp. 1005-1034), chiar dacă ele intră în contradicție cu perspectiva lui P.P. Panaitescu, de pildă. Sursa presupunerilor este totuși Al. Odobescu, care, descoperind *Liturghierul* la Mănăstirea Bistrița Vâlceană, a făcut conexiuni între numele călugărului Macarie din Muntenia și cel al omonimului său din Muntenegru. Dan Simonescu și Gheorghe Buluța susțin că tiparul a fost introdus în Țara Românească de domnitorul luminat Radu cel Mare, care l-a tocmnit, astfel, pe ieromonahul sârb sau macedonean Macarie de la Cetinje, care deprinsese arta tipografică la Veneția, să tipărească *Liturghierul*, v. Dan Simonescu și Gheorghe Buluța, *op. cit.*

¹ Veniamin Micle, în *Ieromonahul Macarie – tipograf român (1508-1512)*, Editura Mănăstirea Bistrița Olteană, 2008, afirmă că tipograful român Macarie este transilvănean, mai exact că este acel Martin Bârsanul din Codlea (Martinus Burcensis de Cseidino), care a deprins arta tipografică la Veneția, mutându-se apoi la Brno și în cele din urmă la Cracovia, unde l-a întâlnit pe tipograful neamț Schweipoldt Fiol. La Cracovia cei doi au tipărit cărți ortodoxe în slavonă, motiv pentru care autoritățile au închis tipografia. Ulterior, cei doi se mută la Peri în Maramureș. Izgonit și de acolo de autorități, Martin se călugărește („își ia podvigul de ieromonah”), ia numele de Macarie și tipărește cele trei lucrări, începând cu *Liturghierul*. Argumentele arhimandritului Veniamin Micle sunt imbatabile: 1. tipograful macedonean Macarie de

în ultimul an al domniei lui Radu cel Mare, 1508, la Târgoviște (nu există decât presupuneri legate de acest loc; Veniamin Micle susține cu argumente că prima tipăritură românească s-a realizat sub teascurile tiparniței de la Mănăstirea Bistrița Vâlceană¹), *Liturghierul*, pentru ca doi ani mai târziu să publice *Octoiul* și, tot la doi ani distanță, *Evanghelia*. Rămâne un mister în istoria literaturii române dispariția tipografiei târgoviștene, pentru susținătorii acestei ipoteze. Academicianul Al. Rosetti și profesorii I. Pervain, Mihai Pop și Al. Piru consideră că tipografia și-a încetat activitatea în 1512 pentru câteva decenii, fie odată cu moartea lui Macarie, fie cu retragerea lui pe Muntele Athos. Ipoteza Micle, mai plauzibilă, susține că Ieromonahul Macarie, sprijinit de Radu cel Mare, publică la Bistrița *Liturghierul slavon*. Domnitorul muntean nu apucă însă să se bucure de apariția cărții, săvârșită sub

la Cetinje este ucis în 1946, așa cum rezultă din documente ale cercetătorilor croați, pe care le citează (de exemplu, Vatroslav Jagić, corespondent al Academiei Române, care probează cu documente încă din 1894 că ieromonahul muntenegrean Macarie nu a părăsit Zeta – vechiul nume al Muntenegrului – și că a fost ucis la Mănăstirea Obod) și 2. epilogul *Liturghierului* conține o copie aproape identică a unui prolog al lui Schweipoldt Fiol, într-o tipăritură ortodoxă în slavonă de la Cracovia (un exemplar al acestei prime cărți ortodoxe tipărite în centrul lumii catolice se găsește expus la Muzeul Primei Școli Românești din Șcheii Brașovului); făcând conexiunea dintre călugărul-tipograf Macarie și Schweipoldt Fiol, istoricul bulgar Peter Atanasov îl consideră pe Macarie ca fiind de origine bulgară, provenit din Șcheii Brașovului. Argumentele arhimandritului Veniamin Micle pleacă de la supoziția cercetătorului bulgar, probând identitatea tipografului Macarie, numit astfel după ce s-a călugărit, cu cea a tipografului Martin Bârsanul din Codlea.

¹ *Idem*. Perspectiva arhimandritului Veniamin Micle, adusă pentru prima dată în dezbatere de Nicolae Iorga, în *Istoria Bisericii Românești*, v. ediția de la București, Editura Gramar, 1995, vol. I, p.129, a mai fost susținută și de Sextil Pușcariu, P.P. Panaitescu, Barbu Theodorescu, Ștefan Ștefănescu, Virgil Căndea.

Mihnea cel Rău, instalat la domnie în 10 ianuarie 1508. Circulația remarcabilă a cărții la mănăstirile din Balcani și la bibliotecile europene occidentale este mai ușor de explicat în condițiile unei tipografii mănăstirești, iar descoperirea din 1861 a lui Alexandru Odobescu la Mănăstirea Bistrița a șapte exemplare din *Liturghier*, dintre care până în zilele noastre s-au păstrat doar șase, confirmă ipoteza arhimandritului. Acesta este principalul argument al celor care susțin tipărirea cărții la Bistrița; exemplificăm din justificarea lui Barbu Theodorescu¹:

Prin așezarea sa geografică, pe drumul Sibiului, bogăția și tăria politică a Craioveștilor, prin faptul că acolo Odobescu a găsit un adevărat depozit macarian, înclinăm a crede că locul primei tipografii a Țării Românești ar fi putut fi Bistrița.

Plecând de la presupunerea că tipograful sârb Dimitrie Liubavici tipărește între 1545 și 1547 *Molitvelnicul* și *Apostolul* la Târgoviște îi determină pe unii cercetători să afirme că activitatea vechii tipografii a fost reluată și că, mai mult, ca meșteșug, tipografia condusă de Liubavici a păstrat stilul celei dinainte, folosind vignete și inițiale rămase din vechea tipografie și urmând același program de înzestrare a bisericii patronate de domn cu cărți strict necesare².

Mărturii ale primelor scrieri în română. Gravitarea în jurul Brașovului. Înainte însă ca prima tipăritură românească să apară în Muntenia, sub îndrumarea tipografului Macarie, cel puțin câteva aspecte ale așezării în limbă atrag atenția spre Brașov. Prima categorie de evenimente notabile este cea privitoare la începuturile scrisului în limba română. Prin mărturiile confirmate de diferite documente, aceste

începuturi se situează în a doua jumătate a veacului al XV-lea. Chiar dacă Dimitrie Cantemir vorbește despre corpul de legi (pravila) din secolul al XIV-lea al lui Alexandru cel Bun¹, distanța de circa trei sute de ani între scrierea operei învățatului moldovean și episodul de după descălecat, precum și lipsa de izvoare ne determină să privim cu circumspecție această sursă; mai mult, ea doar sugerează, nu dă referințe clare privitoare la limba corpusului alexandrin. Alte referiri sunt, însă, indubitabile, cum ar fi cea privitoare la jurământul omagial al lui Ștefan cel Mare adresat regelui Cazimir al Poloniei (1485), tradus „ex valachico”. Brașovul face obiectul a două asemenea referințe de la sfârșitul secolului al XV-lea: atestarea de limbă românească scrisă prin scrisoarea boierului muntean Dragomir Udriște adresată brașovenilor, redactată în slavonește, dar care începe prin formula *bunilor i cestitem*, în loc de fireasca formulă slavonă *dobrem i cestitem* (1482-1492)², respectiv însemnările din socotelile orașului Sibiu despre suma de un florin plătită popii Bratu din Șcheii Brașovului în 30 septembrie 1495 pentru

¹ „(...) la întemeierea cea nouă a Moldovei, cu norocoasa descălecarea a lui Dragoș, judecătorii abia mai știau cum să împartă dreptatea. *Alexandru*, cel dintâi despot al Moldovei, care a vrut să lecuiască răul acesta și pe care ai noștri l-au numit cel Bun pentru faptele lui mari, a primit de la împărații bizantini, o dată cu domnia, și legile grecești τῶν βαυλιχῶν cuprinse în Codicile bazilicalelor, și din cărțile acelea întinse a scos ceea ce alcătuiește acum pravila în Moldova. (...) De aceea la moldoveni s-au ivit două feluri de legi: una scrisă, întemeiată pe legile împăraților romani și țarigrădeni, și pe hotărârile soboarelor bisericesti, și una nescrisă, care ar putea fi numită *datina* norodului, cum se numește și în limba noastră cu vorba slavonească *obicei*, care însemnează datină și obicei”, v. Dimitrie Cantemir, *Descrierea Moldovei*, Studiu introductiv, antologie și note finale de Constantin Măciucă, București, Editura Tineretului, 1967, pp. 177-178.

² Al. Piru, *Istoria literaturii române de la origini până în 1830*, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1977, p. 43.

¹ Apud Agnes Erich, „Tipărirea primei cărți în spațiul românesc – Liturghierul (1508)”, *Buletinul Fundației Urechia*, nr. 9/2008, 22-38, p. 28.

² Al. Rosetti (coord.), *op. cit.*, pp. 247-248.

copierea unui text românesc¹. De altfel, și primul text românesc păstrat are legătură directă cu Brașovul, fiind vorba despre cunoscuta scrisoare din 1521 a boierului Neacșu din Câmpulung (Dălgopole) către judele Brașovului, Johannes Benkner cel Bătrân (Hanăș Begner), privitoare la mișcările trupelor turcești la Dunăre. Nu conținutul scrisorii este important pentru istoria literaturii române, cât limba românească utilizată, perfect inteligibilă și corectă, foarte puțin diferită fonetic, morfologic și sintactic de cea actuală, după cum subliniază, în primul rând, Al Piru². Plecând dinspre această perspectivă, dar luând în calcul și conținutul, înțelegerea utilizării limbii române în scrisoarea lui Neacșu trebuie asociată cu nevoia unui instrument de comunicare rapid și facil, în cazul de față limba română, așa cum observă și academicianul Al. Rosetti și colaboratorii:

Neacșu știa slavonește și nu din neștiința slavonei a scris în limba română, ci pentru că în scrisoarea lui cu informații politice grabnice, despre mișcările turcilor, era nevoie de un instrument de comunicare corespunzător, simplu și rapid, nu savant și greoi³.

Sfârșitul secolului al XV-lea este important pentru așezarea în limbă și pentru închegarea istoriei literaturii române în jurul Brașovului și prin înființarea primei școli românești în Șcheii Brașovului, atestată documentar în 1495. Pe acest fond, și pe fondul existenței gimnaziului reformat, se pun bazele dezvoltării unei infrastructuri a tiparului unice în spațiul românesc și rare în Europa primei jumătăți de secol XVI.

¹ Vasile Oltean, *op. cit.*, p. 63.

² Al. Piru, *op. cit.*, p. 43.

³ Al. Rosetti (coord.), *op. cit.*, p. 282. Ideea este reluată și de Al. Piru, *op. cit.* p. 44. care afirmă: „Apariția primelor scrisori în românește trebuie pusă în legătură cu dezvoltarea unor pături orășenești care, în relațiile lor comerciale, nu se mai puteau servi de greoaia limbă slavonă, ci de limba vie, vorbită de popor”.

Incontestabilii ani de opera prima în Brașov. Pentru așezarea temeinică în limbă, Brașovul pune la dispoziția istoriei un dregător luminat, în persoana judei sas Johannes Benkner, deopotrivă susținător al proiectelor de tipărire în limba latină și greacă sau slavonă și română, în tipografia bisericii reformate sau în cea a bisericii ortodoxe. Să începem cu tipografia reformată. Cărturarul și tipograful de origine săsească, Johannes Honterus, născut în 1498 la Brașov pe actuala stradă Nicolae Bălcescu nr.40, în casa pielarului Jorg Austen Lederer¹, revine în orașul natal în 1533 după studiile în Occident, la Mainz, și se stabilește pe actuala Stradă Barițiu nr.10 (fostul Târg al Cailor). Este numit rector al școlii/ gimnaziului care funcționa pe lângă Biserica Neagră, apoi senator al Sfatului Orășenesc. Înființează în 1535 tipografia care funcționa pe lângă biserica reformată și pe lângă gimnaziu și tipărește, începând cu 1539, primele cărți în latină, printre care și o gramatică latină, intitulată *Compendii grammaticae*. În afara acesteia, tipărește manuale și programe școlare în latină, un manual de drept în aceeași limbă, *Sententiae ex libris. Pandectarum iuris civilis decerptae*, cunoscuta *Rudimenta cosmographica*, manuale de educație etică și religioasă, o gramatică greacă, un manual de filosofie în limba greacă, și primul regulament școlar din Țările Române, *Constitutio Scholae Coronensis* (1543), prin care introduce pentru prima dată în același spațiu cultural activitatea teatrală în școală, dar și prima tipăritură muzicală, *Odecum harmonis* (1548). Chiar dacă, din rațiuni ideologice, lucrarea fundamentală este considerată a fi *Reforma bisericii brașovene și din toată Țara Bârsei* (1543), Johannes Honterus rămâne important în istoria culturii române și prin înființarea primei biblioteci a unei instituții școlare din Țările Române, biblioteca gimnaziului reformat (1547), și prin tipărirea hărții Daciei prin

¹ Gernot Nusbacher, *Din hronici și hrisoave – Studii*, București, Editura Kriterion, 1987, p. 140.

intermediul căreia, susțin unii cercetători brașoveni, este intuită unitatea națională: „Întocmind harta Daciei vechi, Honterus intuiește ideea unității naționale a românilor”¹.

La puțin timp după deschiderea activității tipografice în proximitatea Bisericii Negre, cu voia judeului Johannes Benkner (fiul), tipograful târgoviștean Gheorghe Coresi², diacon, însoțit de alți patru meșteri tipografi deprinși cu meșteșugul la școala lui Dimitrie Liubavici, se instalează la Brașov, la prima școală românească de pe lângă Biserica „Sf. Nicolae” din Șchei. Venirea are loc în 1556, iar pentru această dată stau mărturie documente, studii și investigații ale filologilor Constantin Lacea, I.I. Roman, A. Huttman, Pavel Binder, Ion Gheție, Al. Mareș, P.P. Panaitescu și Vasile Oltean. Prima lucrare tipărită la Brașov de diaconul cu rădăcini grecești³ se încheie în 14 iunie 1557, când apare *Micul Octoih*, în limba slavonă. Această dată nu este atât de relevantă pentru istoria literaturii române, deoarece tipărituri în slavonă au mai existat în Țările Române, începând cu arhicunoscutul *Liturghier* din 1508. Între timp apăruseră și primele tipărituri

¹ În Ilie Moruș (coord.), *Cărturari brașoveni (sec. XV-XX). Ghid bibliografic*, cuvânt înainte de Dan Simonescu, Brașov, Comitetul Județean pentru Cultură și Educație Socialistă Brașov, 1972, p. 110.

² Cum apare menționat în prima istorie a tiparului brașovean, *Kronstadter Drucke, 1535-1886*, semnată de sasul Julius Gross și publicată în 1888, v. V. Oltean, *op. cit.*, p. 8 și cele patru volume ale lucrării lui I. Bianu, N. Hodoș și Dan Simonescu, *Bibliografia românească veche*, tipărite sub egida Academiei Române între 1943 și 1944.

³ În acest sens, ipoteza lui Ovid Densușianu din *Istoria literaturii române*, Iași, 1984, pp. 192-194, conform căreia diaconul Coresi (1525-1600) se trage dintr-o familie grecească aclimatizată în Muntenia pare veridică, deoarece el semnează Coresie în epilogul *Cazaniei* (nume provenit probabil dintr-un originar Koressios), după paternul utilizat în epocă, în cazul altor nume cu aceeași origine; Timotei Cipariu, în 1858, și apoi Al. Odobescu, în 1862, asociază numele Coresi cu familia Coressios din Chios.

în limba română, mai exact *Catehismul* românesc de la Sibiu¹ din 1544 și *Evangheliarul (Tetraevangheliarul)* slavo-român, 1551-1553, al lui Filip Moldoveanu (Philippus Maler), într-o traducere indubitabil pre-coresiană², cu fonetisme care reflectă influența graiurilor hunedorean și moldovenesc. Dar, ca o paranteză la această informație privitoare la primele lucrări tipărite în limba română, chiar dacă despre *Catehism* avem doar mărturii documentare, *Tetraevanghelul* bilingv ar fi fost și el considerat pierdut dacă nu ar fi fost descoperit de slavistul brașovean Ioan Bogdan în 1891, la Biblioteca „Saltikov-Șcedrin” din Sankt-Petersburg.

Așadar, Coresi se așază la Brașov și tipărește în Șcheii Brașovului (atestarea este indubitabilă³) peste patruzeci de lucrări în slavonă și română (unele chiar bilingve), lucrări de mare importanță în practica liturgică: octoihuri, trioduri, tetraevanghele, un slujebnic, psaltiri, minee etc. Prima carte românească tipărită de Coresi la Brașov este *Catehismul*, realizat la comanda judeului Benkner, în baza unui model probabil maghiar, reflectând un fin caracter reformat. Au urmat *Tetraevanghelul* (1560-1561), prima lucrare cu note ale

¹ Asupra Sibiului, drept prim centru tipografic al tipăriturilor românești cu caractere slavone, a planat incertitudinea. Despre *Catehismul* sibiian există doar mărturii documentare, dar tipărirea ulterioară a *Tetraevanghelului* slavon (1546) și a *Tetraevanghelului* bilingv (1551-1553) a permis asocierea centrului tipografic cu *Catehismul* din 1544, v. Ion Gheție și Al. Mareș, *De când se scrie românește*, București, Univers Enciclopedic, 2001, p. 86, lucrare apărută sub egida Institutului de Lingvistică „Iorgu Iordan” al Academiei Române.

² Al. Piru, *op. cit.*, p. 50.

³ Ion Gheție și Al. Mareș se opun vehement acestei ipoteze, fără să își justifice poziția: „Lipsește de temeie sunt afirmațiile lui V. Oltean (1981), după care activitatea lui Coresi s-a desfășurat în suburbia Șcheilor și nu în cetatea Brașovului, cum se amintește în tipărituri”, v. Gheție și Mareș, *op. cit.*, p. 106. Descoperirea tiparului coresian la prima școală românească și a lucrărilor tipărite acolo infirmă, fără drept de apel, anterior menționata poziție.